

ПОНЯТТЯ ДІЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Чинне кримінально-процесуальне законодавство називає органи дізнання, встановлює їх компетенцію і висвітлює різні питання розслідування, яке вони провадять. Однак у ньому не дається поняття “дізнання”, яке має дуже важливе значення для усвідомлення суті процесуального стану органів і осіб, які його провадять. Серед учених немає єдиного погляду на це поняття.

Насамперед існують різноманітні думки стосовно того, чи є діяльність по провадженню дізнання — *початковим етапом* чи *самостійною формою попереднього розслідування*. Для більш досконалого дослідження цього питання, думається, доцільно було б проаналізувати точки зору, які існували на той час, коли Кримінально-процесуальний кодекс закріплював два види (порядки) дізнання: а) у справах, по яких провадження попереднього слідства було обов’язковим; б) у справах, по яких провадження попереднього слідства було необов’язковим.

Одна точка зору, якої дотримувалися такі відомі процесуалісти, як М.С. Строгович, М.О. Чельцов-Бебутов, полягала в тому, що дізнання — це тільки “початковий етап” (13, с. 274; 16, с. 228), під яким вони розуміли процесуальну діяльність по провадженню першочергових, невідкладних слідчих дій по встановленню і закріпленню слідів злочину. Така точка зору, думається, не зовсім вірна, тому що фактично під дізнанням ці вчені розуміли лише один його вид (порядок) — дізнання у справах, по яких було обов’язкове провадження попереднього слідства. Інший же порядок дізнання не був початковим етапом, тому що закінчувався після повного розслідування передачею справи через прокурора до суду. Тобто цей вид дізнання був самостійною процесуальною діяльністю, який провадився за правилами попереднього слідства, хоча й з деякими обмеженнями, що передбачались ч. 2 ст. 105 КПК.

Іншої точки зору дотримувались автори, які вважали, що дізнання — це самостійна форма (вид) попереднього розслідування. Прихильники цієї позиції стверджували, що і дізнання, і попереднє слідство мають певні спільні ознаки, які дають змогу припустити, що це форми попереднього розслідування. Вони виділяли такі спільні риси дізнання і попереднього слідства: а) органи дізнання в певних рамках наділялися повноваженнями слідчого; б) норми процесуального закону були обов’язкові і для

попереднього слідства, і для дізнання (окрім певних винятків, які передбачалися ст. 105 КПК); в) акти дізнання в силу цього мали таку ж процесуальну силу, як і акти попереднього слідства. У той же час вони вказували й на відмінності дізнання від попереднього слідства, що характеризували їх як самостійні форми. Перша полягає в різному функціональному характері їх дій. Для органів попереднього слідства розслідування — це перший і основний обов'язок, для органів дізнання основна сфера їх діяльності має адміністративно-правовий характер, їх першочерговий обов'язок — попередження і припинення злочинів. Друга відмінність — у тому, що попереднє слідство завжди персоніфіковано, в той же час, як дізнання веде певний орган (3, с. 6; 4, с. 7; 8, с. 4).

Уважно розглянувши цей погляд на проблему, можна дійти висновку, що прихильники даної позиції мали на увазі, що дізнання в кримінальному процесі, будучи формою попереднього розслідування, виконувало функції, які схожі на функції слідчого і які відрізнялися лише своєю специфікою. Але ж наявність у діяльності органів дізнання вказаних процесуальних функцій ґрунтувалася на положеннях кримінального процесу, відповідно до яких дізнання здійснювалося за правилами попереднього слідства (2, с. 105 КПК). Тобто і в цьому випадку можна стверджувати, що йшлося лише про один вид (порядок) дізнання, тільки вже у справах, по яких провадження попереднього слідства є обов'язковим. Отже, думається, не зовсім вірно говорити, що дізнання взагалі — це самостійна форма розслідування.

Найбільш прийнятною, на наш погляд, є позиція тих учених, які давали визначення дізнання в залежності від його виду. Так, З.Ф. Коврига визначала, що дізнання — це “початковий етап розслідування злочинів” (стосовно справ, по яких провадження попереднього слідства є обов'язковим), а також “діяльність по провадженню повного розслідування кримінальних справ, віднесених законом до їх компетенції” (щодо справ, по яких провадження попереднього слідства не є обов'язковим) (6, с. 7).

Усе вищесказане, може здатися, немає ніякого значення тепер, коли в результаті внесених у 1993 р. змін КПК України (були виключені ч. 3 ст. 103 і ст. 105 і внесені зміни до ст. 104, 108 і 109) (10, ст. 355) залишився лише один вид дізнання — дізнання у справах, провадження попереднього слідства по яких є обов'язковим. Тому можна стверджувати, що на даний час дізнання — це початковий етап розслідування справи. Але на підставі вивчення наукових праць українських і зарубіжних процесуалістів, анкетування співробітників органів дізнання, а також досвіду інших держав (у першу чергу СНД), можна стверджувати, що доцільно було б повернутися до двох видів дізнання. Ця думка знайшла своє відображення у

проекті нового Кримінально-процесуального кодексу України (7, ст. 175, 176). Якщо дане положення було прийняте, тоді під дізнанням слід буде розуміти початковий етап розслідування у справах, по яких провадження досудового слідства є обов'язковим, і самостійну діяльність (або самостійну форму досудового провадження) у справах, по яких провадження досудового слідства є необов'язковим. Таким чином, єдиного визначення (в зв'язку з двома видами дізнання) дати буде неможливо.

Заслуговує на увагу точка зору авторів Модельного кодексу країн СНД. Вони пропонують вважати під дізнанням лише початковий етап розслідування на протязі 24-х год. з моменту порушення кримінальних справ, які не встиг прийняти до свого провадження слідчий. За цей період співробітник органу дізнання, повідомивши прокурора, провадить невідкладні слідчі дії, після чого передає справу слідчому (9, с. 232). Думається, що на даний час ця безсумнівно цікава ідея неприйнятлива. По-перше, це призведе до перевантаження слідчого апарату і збільшення його чисельного складу, що потребує великих витрат державних коштів. По-друге, є такі справи, які можуть успішно розслідувати у повному обсязі органи дізнання без перешкод їх основній діяльності. Ця пропозиція не знайшла схвалення і розробниками проектів нових КПК ні України, ні Росії, ні інших країн СНД.

Серед учених відсутній також єдиний погляд і щодо того, чи слід *включати у визначення дізнання оперативно-розшукову діяльність*. Деякі учені включають оперативно-розшукову діяльність у поняття дізнання і обґрунтовують це низкою аргументів. Її здійснення органами дізнання, вказують вони, передбачено Кримінально-процесуальним законом (12, с. 253; 1, с. 70). Другий аргумент: здійснення органами дізнання у процесі розслідування оперативно-розшукової діяльності має під собою правову основу. Цей аргумент наводив О.П. Кругликов, посилаючись на ст. 29 Закону “Про державний кордон СРСР” (8, с. 43). І хоча цей закон на даний час втратив чинність, аналогічне положення закріплено в Інструкції про проведення дізнання у Збройних силах України: “Дізнанням є оперативно-розшукові заходи з метою виявлення ознак злочину й осіб, що його вчинили, яке провадиться органом дізнання після порушення кримінальної справи з дотриманням чинного кримінально-процесуального законодавства” (5, ст. 2). Інших аргументів на захист даної позиції ніхто не приводить.

Щодо першого аргументу, то оперативно-розшукова діяльність хоча і передбачена Кримінально-процесуальним законом, але ним не регулюється. Стаття 103 КПК лише вказує, що тільки органами дізнання (і ніякі інші суб'єкти кримінального процесу) можуть вживати оперативно-

розшукові заходи, й підкреслює обов'язок суворого дотримання ними вимог законності в оперативно-розшуковій роботі.

Стосовно другого аргументу, то тут, на нашу думку, має місце недосконалість юридичної техніки.

Вважаємо правильною позицію тих учених, які не включають оперативно-розшукову діяльність у поняття дізнання. Ця діяльність не є дізнанням, а самостійною функцією органів дізнання, на яку є посилання в КПК і яка регулюється Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” (11, ст. 303) та іншими нормативними актами. Прихильниками цієї точки зору є В.В. Грянко, А.Я. Дубинський, О.С. Кузьмінов (3, с. 9), К.Ф. Гуценко (14, с. 171). Цієї ж точки зору дотримується й О.В. Горбачов (2, с. 13), який указує, що при розгляді співвідношення оперативно-розшукової і кримінально-процесуальної діяльності треба мати на увазі, що оперативно-розшукова є самостійним видом державно-правової діяльності, як і кримінально-процесуальна.

Фактичний організаційний і правовий взаємозв'язок обох видів діяльності не усуває їх відмінностей. Останні обумовлені тим, що здійснюються в різних правових режимах, які проявляються: 1. В різній правовій базі їх провадження. Слідчий та особа, яка провадить дізнання, діють на основі Конституції України, Кримінально-процесуального закону, інших відповідних законів та підзаконних нормативних актів, а щодо осіб, які провадять оперативно-розшукову діяльність, то їх дії регулюються не нормами КПК, а на основі Конституції України, Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, а також деяких інших законів та підзаконних актів. 2. В різних рамках провадження цих дій. Слідчі дії провадяться тільки після порушення кримінальної справи, а оперативно-розшукові заходи можливі як до, так і після порушення справи. 3. В різних отриманих результатах. У ході слідчих дій можуть бути одержані докази, а в ході оперативно-розшукових — лише відомості про джерела тих фактів, які можуть стати доказами тільки після закріплення їх процесуальним шляхом. 4. В тому, що оперативно-розшуковою діяльністю займаються лише певні органи — органи міліції, начальники виправно-трудових установ. Командири ж військових частин, капітани морських суден, які названі в Законі органами дізнання, як правило, оперативно-розшуковою діяльністю не займаються. 5. В порядку провадження цих дій. Як указано в Законі, оперативно-розшукова діяльність — це система гласних і негласних заходів, хоча вони провадяться переважно негласно з використанням спеціальних засобів і методів (11, ст. 2).

Заслуговує на увагу і питання про те, *хто може здійснювати дізнання*. М.С. Строгович, приміром, взагалі не називає суб'єктів даної

процесуальної діяльності (13, с. 274), З.Ф. Коврига називає не всі *суб'єкти* провадження дізнання (6, с. 7). Тому, думається, для повної ясності і для уникнення протиріч правильно було б у визначенні дізнання вказати, що право його провадити мають не тільки органи дізнання, а й особи, які його провадять (дізнавачі) (8, с. 5).

Згідно з чинним законодавством попереднє слідство провадиться у всіх справах, окрім тих, по яких досудова підготовка матеріалів відбувається у протокольній формі (ст. 111, 425, 426 КПК). Стаття 104 КПК передбачає різний *порядок направлення справи* органом дізнання слідчому в залежності від тяжкості злочину. У справах про злочини, які не є тяжкими, орган дізнання провадить такий обсяг слідчих дій, який забезпечує встановлення особи, котра вчинила злочин. Справу про тяжкий злочин орган дізнання зобов'язаний передати слідчому в строк не більше 10-ти днів з моменту її порушення, — навіть якщо не встановлено особу, яка вчинила цей злочин, — продовжуючи виконувати в цьому випадку оперативно-розшукові дії.

Слід відзначити й те, що дізнання провадиться: на основі Конституції України, КПК України, інших відповідних законів і підзаконних нормативних актів; — у встановленні законом процесуальної *форми*; — у встановленні законом певні *строки*. Ці положення ні в кого не викликають сумніву, але не завжди вони знаходять своє закріплення у визначеннях поняття дізнання. Їх введення, думається, не зробить дане поняття занадто громіздким і дасть змогу чіткіше усвідомити його природу.

Таким чином, відповідно до чинного законодавства можна дати таке визначення поняття “дізнання”:

Дізнання — це початковий етап попереднього (досудового) розслідування, який являє собою основу на законах і підзаконних правових актах діяльність органів дізнання та уповноважених на це осіб (у встановленій законом процесуальній формі), що здійснюється шляхом провадження слідчих дій у справах про злочини, які не є тяжкими, до встановлення осіб, які їх вчинили, і шляхом провадження невідкладних слідчих дій (у певні строки після порушення кримінальної справи) у справах про тяжкі злочини.

Список літератури: 1. Абдумаджидов Г.А. Расследование преступлений. - Ташкент: Узбекистан, 1986. - 192 с. 2. Горбачов О.В. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність: Навч. посібник. - Харків: Нац. юрид. акад. України. - 1996. - 68 с. 3. Грянко В.В., Дубинский А.Я., Кузьминов А.С. Дознание в органах внутренних дел Украинской ССР: Практ. пособие. - К.: РИО МВД УССР, 1980. - 180 с. 4. Иванов В.А. Дознание в советском уголовном процессе. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1966. - 74 с. 5. Інструкція про проведення дізнання у

Збройних силах України/Затв. наказом Міністра оборони України від 28.08.1995 р., № 235. 6. Коврига З.Ф. Дознание в органах милиции. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1964. - 58 с. 7. Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект за станом на серпень 1996 р., підгот. роб. групою КМ України. - К., 1996. - 225 с. 8. Кругликов А.П. Правовое положение органов и лиц, производящих дознание в советском уголовном процессе. - Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1986. - 43 с. 9. Модельный кодекс стран СНГ. - М., 1996. 10. Про внесення змін і доповнень в КПК України: Закон України від 30 червня 1993 р./Відом. Верхов. Ради України. - 1993. - № 34. 11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р./Там же. - 1992. - № 22. 12. Семенов В.М. Суд и правосудие в СССР. - М.: Юрид. лит., 1976. - 375 с. 13. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. - М.: Изд-во АН СССР, 1968. - 703 с. 14. Уголовный процесс: Учебник для студ. юрид. вузов и фак./Под ред. Гуценко К.Ф. - М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. - 509 с. 15. Уголовно-процессуальный кодекс Украины. - Харьков: ООО "Неофит", 1997. - 256 с. 16. Чельцов-Бебутов М.В. Советский уголовный процесс. - М.: Госюриздат, 1951. - 512 с.